

ПРАВААБАРОНЦЫ ЗА СВАБОДНЫЯ ВЫБАРЫ

Выніковая аналітычная справаздача экспертнай місіі па ацэнцы рэспубліканскага рэферэндуму па пытанні ўнясення змен і дадаткаў у Канстытуцыю Рэспублікі Беларусь 2022 года

24 траўня 2022 года

Экспертная місія па ацэнцы рэферэндуму ажыццяўляецца Беларускай Хельсінкскім Камітэтам і Праваабарончым цэнтрам «Вясна» ў межах Кампаніі «Праваабаронцы за свабодныя выбары».

Змест:

Высновы	1
Уводзіны	4
Умовы назірання	5
Фармаванне камісій	6
Агітацыя	12
Галасаванне	15
Падлік галасоў і вызначэнне вынікаў выбараў	17
Рэкамендацыі	18

Высновы

Падрыхтоўка да рэферэндуму прайшла на фоне глыбокага грамадска-палітычнага крызісу, што распачаўся адразу пасля выбараў прэзідэнта 2020 года, і найцяжэйшай атмасферы рэпрэсій супраць нелаяльных уладам грамадзян і арганізацый грамадзянскай супольнасці, а таксама напружанага міжнароднага становішча, выкліканага расійска-беларускімі вайсковымі вучэннямі, а пасля і вайсковай агрэсіі Расійскай Федэрацыі ў дачыненні да Украіны, у тым ліку з тэрыторыі Беларусі.

Улады не рабілі ніякіх спробаў ухілення ў прававым рэгуляванні выбарчых працэдур фактараў, што пацягнулі надыход поствыбарнага крызісу ў жніўні 2020 года.

Тэкст праекта змен у Канстытуцыю, які ўпершыню анансаваўся ўладамі больш за два гады таму, зрабіўся даступны грамадскасці за месяц да прызначэння рэферэндуму; у гэты перыяд уладамі было арганізавана абмеркаванне прадстаўленага праекта галоўным чынам працоўнымі калектывамі, а таксама на так званых «дыялогавых пляцоўках», арганізаваных з удзелам

дзяржаўных органаў і праўладных арганізацый. Такія абмеркаванні не былі празрыстымі і з'яўляліся, па сутнасці, агітацыяй у падтрымку прапанаванага ўладамі праекта.

Працэс абмеркавання змен і дадаткаў у праект Канстытуцыі і разгляду накіраваных прапаноў ніяк не ўлічваў крытычных заўваг і з'явіўся чарговым прыкладам фармальнай практыкі «ўсенароднага абмеркавання», закліканага падмяніць празрыстае і інклюзіўнае абмеркаванне прапаноў розных груп грамадства. У выніку прапанаваныя змены ў Канстытуцыю выклікалі справядлівую крытыку экспертнай супольнасці і грамадзян.

Падрыхтоўка і правядзенне рэферэндуму не адпавядалі шэрагу асноўных міжнародных стандартаў правядзення дэмакратычных і справядлівых электаральных кампаній і суправаджаліся шматлікімі парушэннямі гэтых прынцыпаў і патрабаванняў нацыянальнага заканадаўства. Гэта было абумоўлена, у першую чаргу, атмасферай страху напярэдадні і падчас правядзення рэферэндуму, выкліканай рэпрэсіямі ўлад супраць грамадзян, арганізацый грамадзянскай супольнасці і незалежных сродкаў масавай інфармацыі, адсутнасцю бесстаронніх выбарчых камісій, няроўным доступам да дзяржаўных сродкаў масавай інфармацыі для прыхільнікаў і праціўнікаў змен Канстытуцыі, выкарыстаннем адміністрацыйнага рэсурсу ў мэтах падтрымкі прадстаўленага на рэферэндум тэксту змен у Канстытуцыю, адвольным пазбаўленнем права прагаласаваць грамадзян, якія знаходзіліся за межамі Рэспублікі Беларусь, шматлікімі фактамі прымусу выбаршчыкаў да ўдзелу ў датэрміновым галасаванні, закрытасцю выбарчых працэдур для назіральнікаў.

Няспынныя рэпрэсіі ў дачыненні да грамадзянскай супольнасці, падрыхтоўка і правядзенне рэферэндуму ў атмасферы татальнага страху, а таксама ўвядзенне ЦВК абмежаванняў па колькасці назіральнікаў на ўчастках для галасавання прывялі да адсутнасці незалежнага назірання за ўсімі відамі галасавання (датэрміновым, у дзень выбараў і па месцы знаходжання выбаршчыкаў), а таксама за падлікам галасоў. Гэтыя важныя этапы выбарчай кампаніі прайшлі цалкам непразрыста. Прысутнасць праўладных назіральнікаў на ўчастках і ў камісіях не ў стане змяніць дадзеную ацэнку.

Істотныя парушэнні нацыянальнага заканадаўства і асноватворных прынцыпаў правядзення справядлівых і дэмакратычных выбараў падчас правядзення рэферэндуму, у тым ліку пазбаўленне назіральнікаў магчымасці бачыць падлік вынікаў галасавання, не дае падставаў давяраць вынікам выбараў, агучаным ЦВК, і меркаваць, што яны адлюстроўваюць рэальнае волевыяўленне грамадзян Рэспублікі Беларусь.

Камісіі па правядзенні рэспубліканскага рэферэндуму

Падчас фармавання камісій па правядзенні рэспубліканскага рэферэндуму ўлады ўжывалі дыскрымінацыйны падыход да прадстаўнікоў апазіцыйных партый: не ўвайшоў ніводзін з 20 прэтэндэнтаў ад апазіцыйных партый у склад тэрытарыяльных выбарчых камісій і ніводзін з 42 — у склад участковых выбарчых камісій. Гэта першы выпадак за ўсю гісторыю суверэннай Беларусі, калі апазіцыя наогул не была прадстаўлена ў выбарчых камісіях.

Большасць сябраў камісій традыцыйна з'яўляліся сябрамі пяці найбуйных праўрадавых грамадскіх аб'яднанняў: БРСМ, «Белая Русь», Беларускі саюз жанчын, Саюз ветэранаў, Беларускі фонд міру, а таксама прафсаюзаў, што ўваходзяць у Федэрацыю прафсаюзаў Беларусі. Упершыню, у парушэнне выбарчага заканадаўства, склад участковых выбарчых камісій не быў апублікаваны.

Адсутнасць у выбарчым заканадаўстве гарантый уключэння ў склад выбарчых камісій прадстаўнікоў, высунутых усімі палітычнымі суб'ектамі, якія бяруць удзел у выбарах, як і

раней, прыводзіць да адвольнага і дыскрымінацыйнага падыходу ў дачыненні да апазіцыйных партый і незалежных вылучэнцаў.

Агітацыя

Фактычна агітацыя ў падтрымку вынесенага на рэферэндум праекта змен у Канстытуцыю не абмяжоўвалася тэрмінамі электаральнай кампаніі — яна пачалася задоўга да прызначэння рэферэндуму. Пры гэтым на падтрымку новага праекта змен у Канстытуцыю ўлады накіравалі ўсе рэсурсы дзяржаўных СМІ, праўладных Telegram-каналаў, ідэолагаў, праўладных экспертаў і чыноўнікаў.

Падчас падрыхтоўкі і правядзення рэферэндуму ўлады шырока выкарыстоўвалі адміністрацыйны рэсурс дзеля агітацыі ў падтрымку праекта змен у Канстытуцыю. Пры гэтым не былі забяспечаны роўныя ўмовы па агітацыі для праціўнікаў і прыхільнікаў вынесенага на рэферэндум праекта змен у Канстытуцыю. Больш за тое, праціўнікі рэферэндуму і праекта змен у Канстытуцыю пераследваліся ўладамі з дапамогай традыцыйных у апошнія паўтара года формаў рэпрэсій: затрымання, адміністрацыйных арышты, публікацыя відэа прызнанняў затрыманых праціўнікаў рэферэндуму ў праўладных Telegram-каналах і г. д., правядзенне кампаніі па іх дыскрэдытацыі ў дзяржаўных СМІ.

Заканадаўчыя абмежаванні па правядзенні агітацыйных публічных мерапрыемстваў падчас рэферэндуму, а таксама традыцыйныя праблемы з рэалізацыяй права на мірныя сходы ў Беларусі зрабілі фактычна немагчымым шырокае выкарыстанне сходаў у мэтах агітацыі падчас рэферэндуму.

Датэрміновае галасаванне

У датэрміновым галасаванні, згодна са звесткамі ЦВК, ўзялі ўдзел 42,93% выбаршчыкаў — найвялікшая колькасць за ўвесь час правядзення выбарчых кампаній у Беларусі. Фактычна датэрміновае галасаванне ў Беларусі ператварылася ў норму, што не адпавядае патрабаванням ВК, які зыходзіць з таго, што такое галасаванне прадугледжана для выбаршчыкаў, якія не маюць магчымасці знаходзіцца ў дзень рэферэндуму на месцы жыхарства.

Падчас датэрміновага галасавання Кампаніі «Праваабаронцы за свабодныя выбары» сталі вядомыя шматлікія факты арганізаванага, прымусовага галасавання некаторых катэгорый выбаршчыкаў: навучэнцаў, студэнтаў, працаўнікоў прадпрыемстваў, настаўнікаў, вайскоўцаў, дзяржаўных службоўцаў і інш.

Практыка правядзення датэрміновага галасавання працягвае заставацца адной з сістэмных праблем выбарчага працэсу, стварае шырокія магчымасці для выкарыстання адміністрацыйнага рэсурсу і іншых маніпуляцый.

Галасаванне на выбарчых участках і падлік галасоў

Па-ранейшаму застаюцца закрытымі для назіральнікаў спісы выбаршчыкаў на ўчастках. Не створаны адзіны рэестр выбаршчыкаў, што стварае ўмовы для маніпуляцый з яўкай.

У заканадаўстве не прапісаны метады падліку бюлетэняў участковымі камісіямі. Для падліку галасоў не ўжываецца выразная працэдура, пры якой адзнака на кожным бюлетэні абвяшчаецца ўголас з дэманстрацыяй бюлетэня ўсім прысутным сябрам УВК і назіральнікам.

Праз тое, што напярэдадні рэферэндуму ўладамі Беларусі былі створаны ўмовы, якія выключаюць магчымасць свабоднага і бяспечнага назірання за выбарамі, былі ліквідаваны шматлікія арганізацыі, што раней накіроўвалі сваіх назіральнікаў на ўчасткі для галасавання, назіральнікі Кампаніі «Праваабаронцы за свабодныя выбары», а таксама назіральнікі іншых грамадзянскіх ініцыятыў і апазіцыйных палітычных партый былі фактычна пазбаўлены магчымасці назірання за падлікам галасоў. Таму можна сцвярджаць, што вызначэнне вынікаў галасавання адбывалася цалкам непразрыста. Адсутнасць рэальнай магчымасці ажыццяўляць назіранне з'яўляецца парушэннем аднаго з асноватворных прынцыпаў правядзення любога выбарчага працэсу — галоснасці яго правядзення.

Копіі выніковых пратаколаў з вынікамі падліку галасоў не былі вывешаны на значнай колькасці ўчасткаў для галасавання, што разам з адсутнасцю празрыстасці падчас падліку галасоў сведчыць пра імкненне ўлад схаваць фальсіфікацыі вынікаў галасавання і рэальныя лічбы падліку галасоў. Гэта дае ўсе падставы сумнявацца ў праўдзівасці вынікаў галасавання, вызначаных участковымі камісіямі.

Абскарджанне парушэнняў выбарчага заканадаўства

Падчас падрыхтоўкі да рэферэндуму было значна менш зваротаў і скарг па фактах парушэнняў ВК, чым падчас папярэдніх выбарчых кампаній, што можна растлумачыць невысокім узроўнем даверу да выбарчых органаў і судоў, асабліва пасля выбараў прэзідэнта 2020 года. Да таго ж практыка паказвае, што яны не вырашаюць праблемы падчас правядзення выбарчых працэдур і, такім чынам, не з'яўляюцца эфектыўным сродкам абароны парушаных правоў выбаршчыкаў і ўдзельнікаў электаральнага працэсу.

Скаргі ў суды на рашэнні аб утварэнні выбарчых камісій не падаваліся зусім. Старшыня ЦВК Ігар Карпенка 30 сакавіка 2022 года заявіў, што не падаваліся і скаргі на вынікі рэферэндуму. Аднак вядома пра падачу адной скаргі ў Вярхоўны Суд, па якой адмоўлена ў завядзенні справы з прычыны непадведмаснасці, і дзвюх — у раённыя суды, па якіх адмоўлена ў завядзенні справы ў сувязі з пропускам тэрміну на зварот.

Наогул, паводле афіцыйных звестак ЦВК, было пададзена 860 зваротаў, у тым ліку 716 — у ЦВК, 98 — у выбарчыя камісіі ўсіх узроўняў, і яшчэ 46 — у мясцовыя выканаўчыя і распарадчыя органы¹. Звесткі пра змест скаргаў і вынікі іх разгляду не апублікаваны.

Выбарчы кодэкс, як і раней, утрымлівае абмежаваны пералік рашэнняў і дзеянняў, што падлягаюць абскарджанню ў судовым парадку. Не падлягае судоваму абскарджанню, сярод іншага, рашэнне ЦВК аб вызначэнні вынікаў рэферэндуму.

Уводзіны

Кампанія грамадскага назірання за выбарамі «Праваабаронцы за свабодныя выбары» — незалежная і палітычна не ангажаваная супольная ініцыятыва Праваабарончага цэнтра «Вясна» і Беларускага Хельсінскага Камітэта. Мэта Кампаніі — назіранне за выбарамі, ацэнка выбарчага працэсу з пункту гледжання адпаведнасці беларускаму выбарчаму заканадаўству і міжнародным стандартам свабодных і дэмакратычных выбараў, інфармаванне беларускай грамадскасці, дзяржаўных органаў і міжнароднай супольнасці пра вынікі назірання,

¹ <https://rec.gov.by/uploads/folderForLinks/elect11.pdf>

падрыхтоўка рэкамендацый і прапаноў па ўдасканаленні выбарчага заканадаўства і практыкі яго ўжывання.

Умовы назірання

У адпаведнасці з арт. 13 ВК выбары ў Рэспубліцы Беларусь праводзяцца галосна. Назіральнікі маюць права прысутнічаць на пасяджэннях выбарчых камісій, на ўчастках для галасавання і падчас падліку галасоў. Права і абавязкі назіральнікаў рэгулююцца арт. 13 ВК. Парадак іх вылучэння і акрэдытацыі рэгламентаваны пастановай ЦВК.

Кампанія «Праваабаронцы за свабодныя выбары» ў [адсутнасць магчымасці](#) арганізоўваць, як раней, поўнамаштабнае назіранне за выбарчай кампаніяй, накіроўваць сваіх назіральнікаў у выбарчыя камісіі і на ўчасткі для галасавання падчас правядзення абвешчанага рэферэндуму па прыняцці змен і дадаткаў у дзейсную Канстытуцыю, абвясціла аб запуску экспертнай місіі па назіранні за працэсам правядзення рэферэндуму. Мэтай місіі з'яўляецца ацэнка яго адпаведнасці міжнародным стандартам, якія тычацца правядзення сапраўднай, свабоднай і дэмакратычнай выбарчай кампаніі.

Праўладнае назіранне было арганізавана шляхам накіравання ў выбарчыя камісіі 45 701 назіральніка, з іх 44 540 назіральнікаў — ва ўчастковыя камісіі. Больш як 70% назіральнікаў вылучаныя пяццю найбуйнымі праўладнымі грамадскімі аб'яднаннямі і прафсаюзамі ФПБ. Варта адзначыць, што гэтыя ж грамадскія аб'яднанні і партыі традыцыйна ўтвараюць большасць у складзе выбарчых камісій усіх узроўняў. Такая вялікая колькасць праўладных назіральнікаў магла быць абумоўлена неабходнасцю стварыць непераадольны бар'ер для незалежных назіральнікаў, як і ў 2020 годзе: у адпаведнасці з Палажэннем аб парадку накіравання і дзейнасці назіральнікаў пры падрыхтоўцы і правядзенні рэспубліканскага рэферэндуму ў 2022 годзе на пасяджэннях участковых камісій, у памяшканнях для галасавання можа прысутнічаць адначасова не больш за пяць назіральнікаў. У перыяд датэрміновага галасавання ў памяшканне для галасавання адначасова дапускаецца не больш за тры назіральнікі. Калі колькасць сябраў участковай камісіі не перавышае сямі, на яе пасяджэннях і ў памяшканні для галасавання маюць права прысутнічаць назіральнікі ў колькасці не больш за палову складу участковай камісіі. Права прысутнасці назіральнікаў вызначаецца чарговасцю іх акрэдытацыі пры адпаведнай камісіі.

Партыя БНФ і іншыя дэмакратычныя партыі не праводзілі супольную кампанію па назіранні падчас канстытуцыйнага рэферэндуму. Пра гэта гаварылася ў заяве, падпісанай Аб'яднанай грамадзянскай партыяй, Беларускай партыяй зялёных, Беларускай сацыял-дэмакратычнай партыяй (Грамада) і Партыяй БНФ.

У ранейшыя гады на большую колькасць выбарчых камісій выпадала менш назіральнікаў: на выбарах у Палату прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу 2019 года было акрэдытавана 38 878 чалавек, на выбарах прэзідэнта 2010 года — 39 619 чалавек, уключна з незалежнымі назіральнікамі. Выключэнне складаў 2020 год, калі ў камісіях было зарэгістравана 53 868 назіральнікаў і ўладамі быў упершыню апрабаваны механізм абмежавання допуску незалежных назіральнікаў на ўчасткі для галасавання шляхам накіравання вялікай колькасці назіральнікаў ад праўладных партый і арганізацый.

Рэферэндум прайшоў без назірання з боку міжнароднай місіі БДПЧ АБСЕ, якому не было накіравана адпаведнае запрашэнне. Еўрасаюз таксама не накіроўваў назіральнікаў у Беларусь на рэферэндум: пра адсутнасць такіх планаў 16 лютага заявіў афіцыйны прадстаўнік еўрапейскай знешнепалітычнай службы Пітэр Стана: «Мы канстатавалі, што беларускія ўлады

не запрасілі Бюро па дэмакратычных інстытутах і правах чалавека АБСЕ разгарнуць місію па назіранні ў Беларусі. ЕС, са свайго боку, таксама не плануе накіроўваць афіцыйную місію па назіранні за галасаваннем».

Міжнароднае назіранне было прадстаўлена 145 назіральнікамі Садружнасці Незалежных Дзяржаў (СНД), з якіх 37 — ад Міжпарламенцкай Асамблеі дзяржаў-удзельніц СНД (МПА СНД); гэта была найболей шматлікая місія. Акрамя таго, акрэдытаваны 14 назіральнікаў ад Шанхайскай арганізацыі супрацоўніцтва (ШАС), 2 — ад Парламенцкай Асамблеі Арганізацыі Дамовы аб калектыўнай бяспецы (ПА АДКБ), 12 — ад выбарчых органаў замежных дзяржаў (Азербайджана, Арменіі, Казахстана, Кыргызтана, Расіі, Таджыкістана і Узбекістана), 22 «незалежныя назіральнікі» (звесткі пра іх не апублікаваны). Агулам на 24 лютага акрэдытавана 195 міжнародных назіральнікаў².

Пераслед назіральнікаў

Спробы грамадзян узяць удзел у незалежным назіранні жорстка спыняліся: напрыклад, жыхар вёскі Чонкі Гомельскага раёна Мікалай Сушкоў выказаў намер зарэгістравацца назіральнікам у мясцовай участкавай камісіі (участак для галасавання № 45) па правядзенні рэферэндуму. Ён сабраў неабходную колькасць подпісаў аднавяскоўцаў і 18 лютага аднёс іх у пасялковы сельсавет, дзе размешчана ўчастковая камісія. Праз некаторы час яму ў Facebook напісаў асабістае паведамленне старшыня Чонкаўскага сельсавета Гомельскага раёна Аляксей Кабзароў і запрасіў у сельсавет на сустрэчу наконт мясцовых пытанняў. Пасля таго як Мікалай Сушкоў адправіўся на сустрэчу, ягоны тэлефон стаў недасяжны. Пазней з інфармацыі БСДП стала вядома, што Сушкова затрымалі і прыцягнулі да адміністрацыйнай адказнасці за падпіску на «экстрэмісцкія» каналы і распаўсюд інфармацыі, прызначыўшы адміністрацыйнае спагнанне ў выглядзе 12 сутак адміністрацыйнага арышту.

Аляксей Елісееў з Калінкавіч, які вылучаўся ў якасці назіральніка за ходам рэферэндуму, таксама быў затрыманы за нібы здзейсненае дробнае хуліганства — яго абвінавацілі ў тым, што ён спрабаваў завалодаць журналам акрэдытацыі назіральнікаў.

Вадзім Кузьмін быў зарэгістраваны назіральнікам на рэферэндум ад партыі «Справядлівы свет». Калі ў першы дзень датэрміновага галасавання ён наведаў выбарчыя ўчасткі ў Чыгуначным раёне Віцебска, то адразу заўважыў парушэнні: не былі вывешаны спісы сябраў выбарчых камісій, а скрыні для бюлетэняў апячатаныя неналежным чынам. Пакуль Вадзім Кузьмін пісаў скаргі ў акруговую камісію і пракуратуру, яму паведамілі, што назіраць за выбарчым працэсам ён не зможа праз абмежаванні, звязаныя з каранавірусам, і праз тое, што на ўчастку ўжо акрэдытаваныя тры назіральнікі. Неўзабаве мужчыну патэлефанавалі з пракуратуры і запрасілі прыехаць для «прафілактычнай гутаркі», пагражаючы пры гэтым, што, у выпадку нез'яўлення, супрацоўнікі пракуратуры прыедуць да яго.

Фармаванне камісій

Падрыхтоўку і правядзенне рэферэндуму ажыццяўляла ЦВК у абноўленым складзе: 13 снежня 2021 года Ігар Карпенка быў прызначаны старшынёй Цэнтральнай камісіі па выбарах і правядзенні рэспубліканскіх рэферэндумаў. Акрамя яго быў прызначаны шэраг новых сябраў. Такім чынам, у параўнанні з выбарамі прэзідэнта 2020 года абнавілася палова складу ЦВК.

² <https://rec.gov.by/uploads/folderForLinks/sved2.pdf>

У адпаведнасці з арт. 31 ВК падрыхтоўку і правядзенне рэферэндуму забяспечваюць тэрытарыяльныя камісіі: абласныя, Мінская гарадская, раённыя, гарадскія (у гарадах абласнога падначалення, акрамя гарадоў з раённым дзяленнем), раённыя ў гарадах, і ўчастковыя камісіі.

Камісіі па рэферэндуме ўтвараюцца за месяц да рэферэндуму з прадстаўнікоў палітычных партый, іншых грамадскіх аб'яднанняў, працоўных калектываў, а таксама прадстаўнікоў грамадзян, якія вылучаныя ў склад камісій шляхам збору подпісаў.

Паводле арт. 34 ВК органы, што ўтвараюць камісію, як правіла, фармуюць не менш за адну траціну яе складу з прадстаўнікоў палітычных партый і іншых грамадскіх аб'яднанняў. Дзяржаўныя службоўцы не могуць складаць больш як адну траціну складу камісіі. Гэтыя палажэнні не прымяняюцца падчас утварэння ўчастковых камісій за межамі Рэспублікі Беларусь. У склад камісіі не могуць уваходзіць суддзі, пракуроры, кіраўнікі мясцовых выканаўчых і распарадчых органаў.

Фармаванне камісій адбываецца паводле правілаў, вызначаных Выбарчым кодэксам. Асобныя пытанні фармавання камісій рэгламентаваны пастановай Цэнтральнай камісіі Рэспублікі Беларусь па выбарах і правядзенні рэспубліканскіх рэферэндумаў ад 21 студзеня 2022 года № 2 «Аб растлумачэнні парадку прымянення палажэнняў Выбарчага кодэкса Рэспублікі Беларусь, якія рэгулююць пытанні ўтварэння камісій па рэферэндуме».

У адпаведнасці з ВК, рашэнне аб фармаванні камісій у сямідзённы тэрмін з моманту яго прыняцця публікуецца ў друку. Падчас рэферэндуму 2022 года не прымалася пастанова, якая зрабілася ўжо традыцыйнай і накіраваная на рэгуляванне парадку інфармавання грамадзян выбарчымі камісіямі і мясцовымі выканаўчымі і распарадчымі органамі пра працу па падрыхтоўцы і правядзенні рэферэндуму. Такім чынам, правілы выкарыстання афіцыйных сайтаў выканаўчых камітэтаў, а таксама мясцовых адміністрацый раёнаў у гарадах у мэтах інфармавання пра рэферэндум не былі вызначаны, што натуральным чынам адбілася на аб'ёме і якасці інфармацыі, што там публікавалася.

Тэрытарыяльныя камісіі

У адпаведнасці з Каляндарным планам арганізацыйных мерапрыемстваў па падрыхтоўцы і правядзенні рэспубліканскага рэферэндуму па пытанні ўнясення змен і дадаткаў у Канстытуцыю Рэспублікі Беларусь, вылучэнне прадстаўнікоў у склад ТК мусіла завяршыцца не пазней за 22 студзеня 2022 года: паводле ВК тэрытарыяльныя камісіі ўтвараюцца не пазней як за месяц да рэферэндуму.

Адметнай рысай цяперашняй кампаніі стаў экстрэмальна кароткі тэрмін для вылучэння ў камісіі прадстаўнікоў суб'ектаў, якія маюць на гэта права: указ аб прызначэнні рэспубліканскага рэферэндуму быў падпісаны 20 студзеня, пасяджэнне ЦВК, якім быў зацверджаны Каляндарны план, адбылося а 15-й гадзіне наступнага дня, а апошнім днём падачы дакументаў у адпаведнасці з Каляндарным планам было вызначана 22 студзеня 2022 года. Такім чынам, на вылучэнне прадстаўнікоў і падачу дакументаў у зацікаўленых суб'ектаў заставаўся адзін поўны дзень.

У адрозненне ад папярэдніх электаральных кампаній, падчас рэферэндуму ЦВК не вызначыла парадак інфармавання пра час і месца прыёму дакументаў па вылучэнні прадстаўнікоў у склад ТК. Гэтая інфармацыя была размешчаная не на ўсіх сайтах органаў мясцовай улады.

Паводле звестак ЦВК, у 153 тэрытарыяльныя камісіі былі вылучаныя 1 934 чалавекі. З 15 зарэгістраваных у краіне палітычных партый сваіх прадстаўнікоў у склад тэрытарыяльных камісій высунулi восем з іх, у тым ліку тры апазіцыйныя: Беларуская партыя «Зялёныя» (1 прадстаўнік), Беларуская партыя левых «Справядлівы свет» (18 прадстаўнікоў) і Беларуская

сацыял-дэмакратычная партыя (Грамада) (1 прадстаўнік). Апазіцыйныя Аб'яднаная грамадзянская партыя і Партыя БНФ не накіроўвалі сваіх прадстаўнікоў у тэрытарыяльныя камісіі. Наогул ад палітычных партый у ТК было вылучана 120 прадстаўнікоў, што склала толькі 6,2% ад агульнай колькасці прэтэндэнтаў. Такое становішча сведчыць пра захаванне невысокай ролі партый у палітычным жыцці дзяржавы. Асобна варта адзначыць, што дзейнасць большасці праўладных партый у міжвыбарны перыяд была ледзь заўважная.

Доля вылучэнцаў працоўных калектываў склала 6,72% (130 прадстаўнікоў), грамадзян — 34,33% (664 прадстаўнікі).

Большасць прэтэндэнтаў у сябры ТК склалі вылучэнцы праўладных грамадскіх аб'яднанняў і прафсаюзаў, якія ўваходзяць у Федэрацыю прафсаюзаў Беларусі. Колькасць вылучаных у камісіі прадстаўнікоў грамадскіх аб'яднанняў і прафсаюзаў склала 52,74%. Важна падкрэсліць, што гэта не сведчыць пра вялікі ўплыў грамадскасці на выбарчыя працэсы: ядро вылучэнцаў склалі прадстаўнікі пяці праўрадавых арганізацый — РГА «Белая Русь», ГА «Беларускі рэспубліканскі саюз моладзі», ГА «Беларускі саюз жанчын», Беларускае грамадскае аб'яднанне ветэранаў і ГА «Беларускі фонд міру» і прафсаюзаў, якія ўваходзяць у Федэрацыю прафсаюзаў Беларусі. Разам яны высунулі 964 прадстаўнікоў — 94,5% ад прадстаўнікоў усіх грамадскіх аб'яднанняў і 49,8% ад усіх прэтэндэнтаў на месцы ў камісіях.

Пасяджэнні органаў, якія фармуюць камісіі, прайшлі ў адпаведнасці з Каляндарным планам у тэрмін да 25 студзеня. На пасяджэнні органаў, што ўтвараюць камісію, у адпаведнасці з пастановай ЦВК № 2 мусіла падавацца інфармацыя пра асобаў, вылучаных у склад камісіі. Персанальнае галасаванне па кожнай кандыдатуры мусіла праводзіцца ў выпадках, калі колькасць прэтэндэнтаў у склад камісіі перавышала прадугледжаную колькасць сябраў камісіі.

Паводле згаданай паставы ЦВК, на пасяджэннях органаў, што ўтвараюць камісіі, маюць права прысутнічаць асобы, паказаныя ў ч. 5 арт. 34 Выбарчага кодэкса (прадстаўнікі арганізацыйных структур палітычных партый, іншых грамадскіх аб'яднанняў, працоўных калектываў арганізацый, калектываў структурных падраздзяленняў арганізацый, грамадзян, якія высунулі сваіх прадстаўнікоў у склад адпаведных камісій). Удзел назіральнікаў на гэтых пасяджэннях не быў прадугледжаны, у адрозненне ад папярэдніх выбарчых кампаній.

Тым часам парадак ажыццяўлення аднаго з найважных этапаў правядзення электаральнай кампаніі заўсёды крытыкаваўся Кампаніяй «Праваабаронцы за свабодныя выбары» з прычыны нявызначанасці прававога рэгулявання, непублічнасці на этапе прыняцця рашэнняў аб уключэнні ці неўключэнні таго ці іншага прадстаўніка, адсутнасці гарантый для роўнага прадстаўніцтва ў камісіях розных палітычных і грамадскіх сіл. Пры фармаванні камісій назіраліся селектыўныя і дыскрымінацыйныя падыходы да вылучэнцаў у залежнасці ад іх прыналежнасці да той ці іншай палітычнай партыі, грамадскага аб'яднання і г. д. Апошняя акалічнасць ярка праяўляецца падчас падліку суадносінаў паміж колькасцю вылучаных і ўключаных у камісіі прадстаўнікоў суб'ектаў: для праўладных суб'ектаў яны высокія, а для апазіцыйных ці незалежных суб'ектаў — мінімальныя. У цяперашняй кампаніі яны ўпершыню дасягнулі нуля.

Агулам былі сфармаваны 153 тэрытарыяльныя выбарчыя камісіі, у якія ўвайшлі 1 857 чалавек, з іх 89 прадстаўнікоў палітычных партый (4,79% ад агульнай колькасці). З 20 прэтэндэнтаў ад апазіцыйных партый у склад ТК не ўвайшоў ніводзін. 80 з 89 прадстаўнікоў партый, ці 90%, з'явіліся сябрамі Камуністычнай партыі Беларусі, якія на прэзідэнцкіх выбарах 2020 года складалі 58% ад сябраў тэрытарыяльных камісій, высунутых партыямі, а на парламенцкіх выбарах 2019 года — 34% ад сябраў акруговых камісій, высунутых партыямі.

У ТК увайшлі 956 прадстаўнікоў пяці праўладных грамадскіх аб'яднанняў і прафсаюзаў ФПБ, што склала 54,39% ад усяго складу камісій. 636 чалавек прадставілі групы грамадзян (34,25% ад агульнай колькасці), 122 — працоўныя калектывы (6,57% ад агульнай колькасці).

Аб'ектыўным паказчыкам уключэння розных палітычных сіл у выбарчыя камісіі з'яўляюцца суадносіны колькасці прадстаўнікоў камісій, уключаных у склад камісій, да колькасці вылучаных прадстаўнікоў.

У апазіцыйных палітычных партый гэты паказчык, як адзначалася вышэй, роўны нулю, у пяці праўладных грамадскіх аб'яднанняў і прафсаюзаў ФПБ — 99,17%, у праўладных палітычных партый — 74,16%, у груп грамадзян — 95,78%, у працоўных калектываў — 93,85%.

Участковыя камісіі

У адпаведнасці з Каляндарным планам, вылучэнне прадстаўнікоў у склад ВК мусіла завяршыцца не пазней за 3 лютага 2022 года.

Гэтак жа, як і ў выпадку з тэрытарыяльнымі выбарчымі камісіямі, падчас рэферэндуму ЦВК не вызначыла парадак інфармавання пра час і месца прыёму дакументаў па вылучэнні прадстаўнікоў у склад УК. Гэтая інфармацыя была размешчана на сайтах толькі некаторых органаў мясцовай улады, але далёка не на ўсіх.

Згодна са звесткамі ЦВК, у 5 510 участковых камісій было вылучана 59 176 чалавек.

Улады адмовіліся ад стварэння ўчастковых камісій за межамі Беларусі (на апошніх выбарах іх было 44). Сярод заяўленых прычын для такога рашэння — «эпідэміялагічная сітуацыя, немагчымасць забяспечыць дастатковы ўзровень бяспекі пры арганізацыі галасавання, а таксама адсутнасць неабходнай колькасці грамадзян на консульскім уліку». З улікам існавання на момант рэферэндуму шматлікіх абмежаванняў і забаронаў для грамадзян на перасячэнне мяжы Беларусі і іншых дзяржаў, што былі заяўленыя ўладамі ў якасці супрацьэпідэмічных мер, значная частка беларускіх выбаршчыкаў, якія з тых ці іншых прычынаў знаходзіліся за мяжой падчас рэферэндуму, была пазбаўленая магчымасці прагаласаваць і, адпаведна, рэалізаваць сваё права на ўдзел у вырашэнні найважных пытанняў дзяржаўнага і грамадскага жыцця. Пры гэтым

ніякіх зразумелых і прымальных аргументаў для пазбаўлення сотняў тысяч беларусаў права голасу ўладамі не было прыведзена. Довад пра невялікую колькасць грамадзян Беларусі на консульскім уліку таксама з'яўляецца неабгрунтаваным, бо пасля падзей жніўня 2020 года колькасць беларусаў, якія выехалі ў іншыя краіны, павялічылася значна. Варта адзначыць, што раней выбарчыя ўчасткі пры пасольствах адкрываліся ва ўсіх электаральных кампаніях.

З 15 зарэгістраваных у краіне палітычных партый сваіх прадстаўнікоў у склад участковых выбарчых камісій вылучылі 11. Сярод іх 5 апазіцыйных: Беларуская партыя «Зялёныя» (2 прадстаўнікі), Беларуская партыя левых «Справядлівы свет» (30 прадстаўнікоў), Беларуская сацыял-дэмакратычная партыя (Грамада) (7 прадстаўнікоў), Беларуская сацыял-дэмакратычная «Грамада» (1 прадстаўнік) і Аб'яднаная грамадзянская партыя (2 прадстаўнікі). Апазіцыйная Партыя БНФ не накіроўвала сваіх прадстаўнікоў ва ўчастковыя камісіі.

Агулам ад палітычных партый у склад УК быў вылучаны 2 601 прадстаўнік, што склала толькі 4,4% ад усёй колькасці прэтэндэнтаў.

Наогул варта адзначыць, што апазіцыйныя партыі і аб'яднанні не былі актыўнымі на месцах, шматлікія сябры партый і шараговыя актывісты пакінулі краіну, асцерагаючыся палітычна матываванага пераследу з боку ўлад. Таксама на актыўнасць апазіцыйных партый, відавочна, паўплывала тое, што напярэдадні электаральнай кампаніі адбываліся шматлікія вобшукі і затрыманні апазіцыйных актывістаў і назіральнікаў на мінулых выбарах. У той жа час ёсць звесткі пра вылучэнне ў камісіі незалежных прадстаўнікоў ад груп грамадзян: напрыклад, былі высунуты тры чалавекі ў тры розныя УК Слонімскага раёна, але ніводнага з іх у склад камісій выканкам не ўключыў. Таксама незалежны прэтэндэнт сабраў подпісы і падаў іх у адміністрацыю Маскоўскага раёна г. Брэста, але не быў уключаны ў склад УК.

Доля вылучэнцаў працоўных калектываў склала 11% (6 509 прадстаўнікоў), грамадзян — 33,7% (19 945 прадстаўнікоў), іншых грамадскіх аб'яднанняў — 50,9% (30 121 прадстаўнік).

Большасць прэтэндэнтаў у склад УК з'яўляецца вылучэнцамі пяці праўладных арганізацый: РГА «Белая Русь», ГА «Беларускі рэспубліканскі саюз моладзі», ГА «Беларускі саюз жанчын», Беларускае грамадскае аб'яднанне ветэранаў і ГА «Беларускі фонд міру» і прафсаюзаў, што ўваходзяць у Федэрацыю прафсаюзаў Беларусі і разам вылучылі 28 811 прадстаўнікоў, ці 95,6% ад прадстаўнікоў усіх грамадскіх аб'яднанняў і 48,7% ад усіх прэтэндэнтаў на месцы ў камісіях. Варта падкрэсліць, што астатнія вылучэнцы ад грамадскіх аб'яднанняў таксама прадстаўлялі праўладную грамадскасць, накіроўваючыся ў камісіі ад розных арганізацый, такіх як ГА «Беларускі саюз ветэранаў вайны ў Афганістане», ГА «Беларускі саюз афіцэраў» і інш.

Пасяджэнні раённых, гарадскіх (гарадоў абласнога падначалення) выканаўчых камітэтаў, мясцовых адміністрацый у раёнах гарадоў па ўтварэнні УК прайшлі з 4 па 6 лютага 2022 года.

Як і падчас фармавання тэрытарыяльных выбарчых камісій, працэс фармавання ўчастковых камісій характарызаваўся нізкім узроўнем інфармавання грамадскасці. Адсутнасць незалежных назіральнікаў на пасяджэннях выканкамаў і адміністрацый па ўтварэнні камісій, безумоўна, таксама паўплывала на аб'ём даступнай інфармацыі пра тое, якім чынам адбывалася фармаванне ўчастковых камісій, галасаванне па высунутых прэтэндэнтах і абмеркаванне іх асабістых і дзелавых якасцяў.

Агулам было сфармавана³ 5 510 участковых камісій, у якія ўвайшлі 58 354 сябраў. З іх 2 511 — прадстаўнікі палітычных партый (4,3% ад агульнага ліку). З 42 прэтэндэнтаў ад апазіцыйных партый у склад УК не ўвайшоў ніводзін. Ва ўчастковыя выбарчыя камісіі ўвайшлі 28 584 прадстаўнікі пяці праўладных грамадскіх аб'яднанняў і прафсаюзаў ФПБ, што роўна 49% ад усяго складу камісій. 19 468 чалавек прадстаўлялі групы грамадзян (33,4% ад агульнай колькасці), 6 481 — працоўныя калектывы (11,1% ад агульнай колькасці).

У апазіцыйных палітычных партый суадносіны колькасці прадстаўнікоў, якія ўвайшлі ў склад камісій, да колькасці вылучаных прадстаўнікоў роўныя нулю, у пяці праўладных грамадскіх аб'яднанняў і прафсаюзаў ФПБ — 98,9%, у праўладных палітычных партый — 98,1%, у груп грамадзян — 97,6%, у працоўных калектываў — 99,6%.

Варта адзначыць, што на папярэдніх выбарах улады ўключалі нязначную частку ад вылучаных прадстаўнікоў апазіцыі з ліку зарэгістраваных партый і грамадскіх аб'яднанняў у камісіі, і гэта захоўвала бачнасць іх удзелу ў палітычным працэсе, хоць і не ўплывала на канчатковыя суадносіны сіл у выбарчых камісіях. На прэзідэнцкіх выбарах 2020 года «праходнасць» прадстаўнікоў апазіцыйных партый ва УК была на ўзроўні 1,1%, на парламенцкіх 2019 года — 4,2%.

Такім чынам, упершыню ў гісторыі незалежнай Беларусі апазіцыя дыскрымінацыйна не была прадстаўлена ні ў адной з выбарчых камісій.

Інфармацыя пра склад створаных участковых камісій паступала неадназначная: у некаторых камісіях абнавілася амаль палова складу, а некаторыя складаліся са «старых правяраных кадраў». Відавочна, гэта звязана з вынікамі мінулай кампаніі па выбарах прэзідэнта 2020 года, калі камісіі па-рознаму выканалі свае задачы: у некаторых былі вызначаныя вынікі выбараў, якія адпавядаюць волевыяўленню выбаршчыкаў, некаторыя звыкла пацвердзілі «перамогу» дзейснага прэзідэнта, а некаторыя камісіі прадэманстравалі лаяльнасць толькі пасля аказанага

³ <https://rec.gov.by/uploads/folderForLinks/elect13.pdf>

ціску. Тэрытарыяльныя камісіі захавалі ядро сваіх ранейшых складаў — у іх па-ранейшаму ад кампаніі да кампаніі з'яўляецца 1–2 новыя чалавекі.

Суб'екты, якія вылучылі свайго прадстаўніка ў склад камісіі і не згодныя з адпаведным рашэннем мясцовага выканаўчага і распарадчага органа, маюць права абскардзіць дадзенае рашэнне ў судзе ў трохдзённы тэрмін з дня яго прыняцця ў абласны, Мінскі гарадскі, раённы, гарадскі суд. Суд разглядае скаргу ў трохдзённы тэрмін, яго рашэнне з'яўляецца канчатковым.

Варта адзначыць, што, у адрозненне ад папярэдніх электаральных кампаній, падчас падрыхтоўкі і правядзення рэферэндуму ў суды не было пададзена ніводнай скаргі на рашэнне органаў, якія ўтвараюць камісіі. І гэта красамоўна дэманструе татальны недавер да сістэмы правосуддзя ва ўмовах прававога дэфолту.

Упершыню ў гісторыі электаральных кампаній у Беларусі спісы сябраў участковых выбарчых камісій не былі размешчаны на сайтах мясцовых выканкамаў непасрэдна пасля фармавання камісій, і ў вызначаны Выбарчым кодэксам тэрмін не апублікаваны ў мясцовых СМІ.

Гэта з'яўляецца непасрэдным парушэннем патрабаванняў Выбарчага кодэкса. Так, паводле ч. 7 арт. 34 ВК рашэнне аб утварэнні камісій у сямідзённы тэрмін з дня яго прыняцця публікуецца ў друку. У рашэнні пазначаюцца прозвішча, імя, імя па бацьку кожнага сябра камісіі, спосаб вылучэння ў склад камісіі, месца знаходжання і нумары тэлефонаў камісіі.

Напрыклад, гарадская газета «Вестник Могилева» 10 лютага апублікавала толькі назвы і адрасы ўчастковых камісій, спаслаўшыся пры гэтым на арт. 34 ВК.

Журналісту сайта «Зеркало» на гарачай лініі Цэнтральнай камісіі растлумачылі, што «ЦВК рэкамендавала не публікаваць спісы сябраў участковых камісій у сувязі з забеспячэннем іх бяспекі, бо ў 2020 годзе ім паступала вельмі шмат пагроз, інфармацыя пра іх была ў адкрытым доступе. Кожны, хто хацеў, знаходзячыся ў Беларусі ці за мяжой, лічыў за неабходнае штосьці напісаць, нейкую пагрозу. Аднак, прыйдучы на ўчастак, вы, натуральна, зможаце ўбачыць усіх працаўнікоў».

Як стала вядома экспертам Кампаніі «Праваабаронцы са свабодных выбары», склады УК заставаліся таямніцай да самага канца электаральнай кампаніі: на ўчастках для галасавання спісы сябраў участковых камісій не былі вывешаны, а на шматлікіх участках у сябраў камісій замест прозвішча на бэйджах было напісана «сябар выбарчай камісіі», «старшыня ўчастковай камісіі» і да т. п.

Падводзячы вынікі рэферэндуму, старшыня ЦВК Ігар Карпенка заявіў, што «адзначаліся асобныя непрыемныя моманты, калі былі спробы з боку дэструктыўных сіл займець асабістыя дадзеныя сябраў выбарчых камісій».

Агітацыя

Згодна з ч. 3 арт. 45 Выбарчага кодэкса грамадзянам Рэспублікі Беларусь, палітычным партыям, іншым грамадскім аб'яднанням, працоўным калектывам даецца права бесперашкоднай агітацыі за прапанову аб правядзенні рэферэндуму, за прыняцце рашэння, вынесенага на рэферэндум, а

таксама супраць прапановы аб правядзенні рэферэндуму, супраць прыняцця рашэння, вынесенага на рэферэндум. ВК замацоўвае, што масавыя мерапрыемствы, мэтай якіх з'яўляецца ажыццяўленне агітацыі па рэферэндуме, праводзяцца ў адпаведнасці з заканадаўствам Рэспублікі Беларусь аб масавых мерапрыемствах. Гэта значыць, што, у адрозненне ад масавых мерапрыемстваў падчас іншых электаральных кампаній, калі сходы праводзяцца ў спрошчаным парадку, арганізатары мерапрыемстваў падчас рэферэндуму павінны падаваць заяву на правядзенне масавага мерапрыемства не пазней як за 15 дзён да меркаванай даты яго правядзення.

Такім чынам, гэта, а таксама традыцыйныя праблемы з правядзеннем масавых мерапрыемстваў апазіцыйнымі партыямі і звычайнымі грамадзянамі, робіць немагчымым шырокае выкарыстанне сходаў у мэтах агітацыі падчас рэферэндуму.

У адпаведнасці з ВК пры правядзенні рэферэндуму мясцовыя выканаўчыя і распарадчыя органы паводле ўзгаднення з адпаведнымі камісіямі павінны вылучаць на тэрыторыі ўчасткаў для галасавання месцы, якія найболей наведваюцца грамадзянамі, для размяшчэння агітацыйных друкаваных матэрыялаў. Размяшчэнне агітацыйных друкаваных матэрыялаў у іншых месцах можа ажыццяўляцца з дазволу кіраўніка адпаведнай арганізацыі. У выпадку, калі кіраўнік арганізацыі дазволіў размяшчэнне ў арганізацыі агітацыйнага друкаванага матэрыялу аднаму кандыдату, ён не мае права адмовіць іншаму кандыдату ў размяшчэнні агітацыйнага друкаванага матэрыялу на тых жа ўмовах. Выканаўчыя і распарадчыя органы могуць забараняць размяшчэнне агітацыйных друкаваных матэрыялаў у не адведзеных для іх месцах. Дзяржаўныя сродкі масавай інфармацыі абавязаны забяспечваць роўныя магчымасці для апублікавання пытанняў, тэкстаў законапраектаў, вынесеных на рэферэндум, правядзення агітацыі па рэферэндуме.

Паводле арт. 47 ВК забараняецца агітацыя, падчас правядзення якой ажыццяўляецца прапаганда вайны, утрымліваюцца заклікі да гвалтоўнай змены канстытуцыйнага ладу, парушэння тэрытарыяльнай цэласнасці Рэспублікі Беларусь, абразы і паклёп у дачыненні да службовых асоб Рэспублікі Беларусь, а таксама заклікі, якія падахвочваюць ці маюць сваёй мэтай падахвочванне да зрыву, ці адмены, ці пераносу тэрміна рэферэндуму, прызначанага ў адпаведнасці з заканадаўчымі актамі Рэспублікі Беларусь. Забараняюцца агітацыя ці прапаганда сацыяльнай, расавай, нацыянальнай, рэлігійнай ці моўнай перавагі, выпуск і распаўсюд паведамленняў і матэрыялаў, што распальваюць сацыяльную, расавую, нацыянальную ці рэлігійную варожасць. Грамадзянам і арганізацыям падчас правядзення імі агітацыі на рэферэндуме забараняецца раздаваць грашовыя сродкі, падарункі і іншыя матэрыяльныя каштоўнасці, праводзіць ільготны распродаж тавараў, бясплатна даваць любыя паслугі і тавары, за выключэннем агітацыйных друкаваных матэрыялаў, спецыяльна вырабленых з выкананнем патрабаванняў ВК для правядзення рэферэндуму. Падчас правядзення агітацыі на рэферэндуме забараняецца ўздзейнічаць на грамадзян абяцаннямі перадачы ім грашовых сродкаў, матэрыяльных каштоўнасцяў. Пры парушэнні патрабаванняў гэтага артыкула адпаведныя камісіі прымаюць меры па спыненні парушэнняў, а Цэнтральная камісія, тэрытарыяльная, акруговая выбарчая камісія мае права таксама адмяніць рашэнне аб рэгістрацыі кандыдата.

Улады арганізавалі шырокае асвятленне вынесенага на рэферэндум праекта змен у Канстытуцыю. Агітацыйнай працай у рэгіёнах займаліся апарат выканкамаў, ідэалагічныя службы прадпрыемстваў, арганізацый і ўстаноў, залучаліся педагогі, лекары і работнікі сферы культуры, праўладныя грамадскія арганізацыі і прафсаюзы. Праводзіліся шматлікія сустрэчы з

праўладнымі экспертамі і чыноўнікамі. Большасць мерапрыемстваў праводзілася закрыта і непублічна. На іх прысутнічалі супрацоўнікі дзяржаўных арганізацый і прадпрыемстваў, настаўнікі, студэнты ВНУ, каледжаў і да т.п. Такія сустрэчы праходзілі фармальна, без актыўных абмеркаванняў і дыскусій. На сустрэчах са студэнтамі прысутнічалі дэканы, якія рэагавалі на нязручныя пытанні. Заяўлялася, што ўдзел у рэферэндуме — гэта грамадзянскі абавязак студэнтаў.

Вядома пра шматлікія факты выкарыстання адміністрацыйнага рэсурсу падчас агітацыі. Напрыклад, каб забяспечыць яўку, работнікаў падвозілі на агітацыйныя сустрэчы на службовым транспарце. Сустрэчы ў працоўных калектывах дзяржаўных арганізацый праводзіліся ў працоўны час.

З прычыны рэпрэсій, што няспынна працягваюцца ў Беларусі, немагчыма казаць пра роўныя ўмовы па агітацыі для прыхільнікаў і праціўнікаў рэферэндуму.

Прэвентыўныя затрыманні праціўнікаў вынесенага на рэферэндум праекта змен у Канстытуцыю, грамадскіх актывістаў і ўдзельнікаў мірных сходаў 2020 года, а таксама «прафілактычныя гутаркі» з нагоды неўдзелу ў несанкцыянаваных акцыях пратэсту пачаліся за два тыдні да рэферэндуму. У выпадках выяўлення агітацыі супраць удзелу ў рэферэндуме ці вынесенага на рэферэндум праекта змен у Канстытуцыю грамадзян затрымлівалі і прыцягвалі да адміністрацыйнай адказнасці. Зафіксавана не менш за 38 падобных фактаў. Затрыманым прызначалі адміністрацыйныя спагнанні ў выглядзе адміністрацыйнага арышту на тэрмін ад 7 да 15 сутак. Як правіла, гэта былі людзі, якія раней пераследваліся паводле палітычных матываў. Затрыманні адбываліся і падчас датэрміновага галасавання.

Акрамя таго, не менш за 11 чалавек сталі фігурантамі крымінальных спраў, звязаных з правядзеннем рэферэндуму.

14 студзеня ў вёсцы Церуха Гомельскай вобласці [затрымалі](#) 68-гадовага пенсіянера і былога сельскага дэпутата Мікалая Віцікава. Падставай для затрымання стаў ягоны ліст у раённую газету «Маяк» з нагоды абмеркавання змен у Канстытуцыю. Следчыя кваліфікавалі ліст пенсіянера як злачынства, прадугледжанае ч. 1 арт. 130 Крымінальнага кодэкса, — распальванне сацыяльнай варожасці ці варажнечы. На момант падрыхтоўкі дадзенага дакладу мужчына працягваў знаходзіцца пад вартай у чаканні суда.

31 студзеня сілавікі затрымалі Анатоля Латушку, Лілію Ананян, Алену Маліноўскую за тое, што яны нібы малявалі праз трафарэт на паштовых скрынях у пад'ездах жылога дома герб «Пагоня». Вядома, што пасля затрымання Анатоля моцна збілі. Пазней Следчы камітэт паведаміў, што яны нібыта наносілі «пратэсныя надпісы», спалілі дзяржаўны сцяг, пашкодзілі банеры з выявай міліцыянтаў і друкавалі ўлёткі пра рэферэндум. Паведамлялася, што супраць іх распачалі справу аб хуліганстве, здзеку з дзяржаўных сімвалаў, а таксама аб перашкаджэнні ўдзелу ў рэферэндуме.

16 лютага ў межах крымінальнай справы паводле арт. 191 КК (перашкаджэнне ажыццяўленню выбарчых правоў, права на ўдзел у рэферэндуме, або рэалізацыі права заканадаўчай ініцыятывы грамадзян, або працы Цэнтральнай камісіі Рэспублікі Беларусь па выбарах і правядзенні рэспубліканскіх рэферэндумаў, выбарчых камісій, камісій па рэферэндуме, камісій па правядзенні галасавання аб адкліканні дэпутата) былі [затрыманы](#) Вячаслаў Дашкевіч, Міхаіл

Хаміцэвіч, Раман Карпук, Таццяна Заяц, Мікалай Карабко, Кацярына Купрыянава — за распаўсюд сярод сябраў камісій улётак з заклікам да сумленнага падліку галасоў. Усе шэсць чалавек на момант падрыхтоўкі дакладу знаходзіліся пад вартай у чаканні суда.

20 лютага МУС паведаміла аб дзесяці крымінальных справах, распачатых у сувязі з правядзеннем рэферэндуму. У эфіры тэлеканала АНТ былі паказаны кадры затрымання за ўлёткі, якія нібыта адпраўляліся сябрам выбарчых камісій з тэкстам наступнага зместу: «Настаўнікі! Лічыце галасы на рэферэндуме сумленна. Калі будзе іначай, то бойцеся! Мы да вас прыйдзем і спытаем».

23 лютага 60-гадовую выхавальніцу дзіцячага садка Ларысу Мікалаеву [затрымалі](#) і змясцілі пад варту паводле абвінавачвання ў здзяйсненні злачынства, прадугледжанага ч. 2 арт. 191 КК (перашкаджэнне ажыццяўленню права на ўдзел у рэферэндуме, працы Цэнтральнай камісіі Рэспублікі Беларусь па выбарах і правядзенні рэспубліканскіх рэферэндумаў, камісій па рэферэндуме), за раздрукаваныя 16 улётак з агітацыяй за «два крыжыкі» на бюлетэнях на рэферэндуме. 4 красавіка суд Фрунзенскага раёна Мінска асудзіў яе да трох гадоў абмежавання волі без накіравання ў папраўчую ўстанову («хатняя хімія»).

У той жа час праўладныя ўдзельнікі працэсу беспакarana парушалі выбарчае заканадаўства: напрыклад, 11 лютага ў абласной газеце «Витебские вести» быў апублікаваны Зварот сябраў Віцебскага абласнога Кардынацыйнага савета грамадскіх аб'яднанняў і палітычных партый. 19 кіраўнікоў грамадскіх арганізацый і палітычных партый заклікалі жыхароў Віцебшчыны прыйсці на ўчасткі для галасавання і прагаласаваць за змену Канстытуцыі. Трое з падпісантаў з'яўляюцца сябрамі Віцебскай абласной выбарчай камісіі па правядзенні рэферэндуму: Валяр'ян Мацкевіч — старшыня абласной арганізацыі грамадскага аб'яднання «Беларускі саюз ветэранаў вайны ў Афганістане», Таццяна Туманова — старшыня Віцебскага абласнога аддзялення грамадскага аб'яднання «Беларускі фонд міру», Сяргей Альсевич — старшыня Віцебскай абласной арганізацыі Беларускага грамадскага аб'яднання ветэранаў.

У грамадстве назіралася агульная апатыя, панавала атмасфера страху праз магчымыя рэпрэсіі ў сувязі з крытыкай у дачыненні да рэферэндуму, праекта змен у Канстытуцыю і дзеянняў улад. Дзяржаўныя СМІ асвятлялі толькі дзейнасць прыхільнікаў вынесенага на рэферэндум праекта змен у Канстытуцыю і выказвалі толькі гэту пазіцыю.

Нягледзячы на тое, што, паводле заканадаўства, пры правядзенні рэферэндуму мясцовыя выканаўчыя і распарадчыя органы адпаведным рашэннем мусілі для размяшчэння агітацыйных друкаваных матэрыялаў вылучыць на тэрыторыі ўчастак для галасавання месцы, якія найбольш наведваюцца грамадзянамі, гэтае палажэнне Выбарчага кодэкса не было выканана. Мясцовыя органы не прымалі адпаведных рашэнняў (прынамсі яны не публікаваліся). Акрамя таго, Каляндарны план не прадугледжваў неабходнасць прыняцця падобных рашэнняў.

Галасаванне

Датэрміновае галасаванне

У адпаведнасці з афіцыйнымі дадзенымі ЦВК, на працягу пяці дзён датэрміновага галасавання ў ім узялі ўдзел 42,93% выбаршчыкаў, уключаных у спісы выбаршчыкаў (у Гомельскай вобласці

— 49,02%) ці 55% ад агульнай колькасці тых, хто ўзяў удзел у рэферэндуме, што з'яўляецца рэкордам за ўсю гісторыю правядзення электаральных кампаній у Беларусі.

У распараджэнні Кампаніі «Праваабаронцы за свабодныя выбары» ёсць шматлікія паведамленні пра арганізаванае датэрміновае галасаванне супрацоўнікаў бюджэтных устаноў, органаў унутраных спраў, вайскоўцаў, навучэнцаў і студэнтаў. На некаторых прадпрыемствах працаўнікоў заахвочвалі ўдзельнічаць у датэрміновым галасаванні: давалі ў працоўны час 2–3 гадзіны аплачванага часу, каб прагаласаваць датэрмінова, на іншых — апытвалі пра ўдзел у датэрміновым галасаванні па спісах.

Паводле дакладных звестак, якія мае Кампанія, выбаршчыкі, насуперак агучаным лічбам пра колькасць тых, хто прагаласаваў, неактыўна ўдзельнічалі ў датэрміновым галасаванні. З гэтай прычыны мяркуецца, што колькасць тых, хто прагаласаваў датэрмінова паводле звестак ЦВК, не мае нічога агульнага з рэчаіснасцю.

Улады хваравіта рэагавалі на пратэснае галасаванне: у Віцебску 26 лютага на ўчастку для галасавання затрымалі мужчыну, які паставіў дзве адзнакі ў бюлетэні⁴. Яго абвінавацілі ў несанкцыянаваным пікетаванні. Паколькі галасаванне праводзіцца ў кабінках з раскрытымі фіранкамі, дзяжурныя міліцыянты заўважылі, што чалавек фатаграфавалі бюлетэнь. Мужчыну затрымалі і пабачылі, што ён паставіў дзве адзнакі ў бюлетэні. На думку супрацоўнікаў міліцыі, паставіўшы дзве адзнакі замест адной у бюлетэні для галасавання на рэферэндуме грамадзянін правёў несанкцыянаваны пікет, што, безумоўна, з'яўляецца прававым нонсэнсам.

Асноўны дзень галасавання

Галасаванне ў дзень выбараў пачынаецца а 08-й і заканчваецца а 20-й гадзіне і праводзіцца ў дзвюх формах: галасаванне на ўчастку для галасавання і галасаванне па месцы знаходжання выбаршчыкаў.

Наогул эксперты кампаніі атрымалі звесткі пра нізкую актыўнасць выбаршчыкаў: нешматлюдныя ўчасткі, мала подпісаў у спісах выбаршчыкаў, якія атрымалі бюлетэні, нізкая агульная зацікаўленасць грамадзян ва ўдзеле ў галасаванні. Аднак у асноўны дзень галасавання 27 лютага адзначаліся розныя віды пратэснай актыўнасці грамадзян, такія як прастаўленне дзвюх адзнак у бюлетэні, знаходжанне каля ўчастку пасля 14-й гадзіны, а таксама шматлікія антываенныя пікеты. У дзень асноўнага галасавання былі затрыманы 908 чалавек. Затрыманы адбываліся па ўсёй Беларусі. Паводле звестак ПЦ «Вясна», да адміністрацыйных арыштаў былі прыцягнуты не меней за 616 чалавек. Пераважная большасць затрыманых — удзельнікі мірных акцый пратэсту супраць вайсковай агрэсіі Расіі ў дачыненні да Украіны і ўдзелу ў ёй Беларусі. Аднак нярэдка ўдзельнікаў рэферэндуму затрымлівалі за спробу сфатаграфавання бюлетэні. Напрыклад, у Наваполацку былі затрыманы на выбарчым участку сябар стачкі «Нафтана» Віктар Акасевіч і ягоны сын Арцём Акасевіч. Як сцвярджаюць відавочцы, Віктар сфатаграфавалі свой бюлетэнь, за што яго і затрымалі.

У адпаведнасці з арт. 54 ВК, участковая камісія абавязана забяспечыць магчымасць удзельнічаць у галасаванні выбаршчыкам, якія праз стан здароўя ці з іншых паважлівых прычын не змогуць прыйсці ў дзень рэферэндуму ў памяшканне для галасавання. Участковая камісія

⁴ Незадоўга да рэферэндуму апазіцыйныя сілы заявілі аб пачатку кампаніі па закліку выбаршчыкаў ставіць дзве адзнакі ў бюлетэні для галасавання (у графе «за» і «супраць»), тым самым робячы бюлетэнь несапраўдным. Гэта абгрунтоўвалася неабходнасцю кансалідаваць людзей, не згодных з дзеяннямі ўлад, у адсутнасць рэальных магчымасцяў паўплываць на правядзенне рэферэндуму.

паводле просьбы ўдзельнікаў рэферэндуму, выказанай у пісьмовай ці вуснай форме, даручае не менш як двум сябрам камісіі арганізаваць галасаванне на месцы знаходжання гэтых асобаў у дзень выбараў, рэферэндуму. У той жа час, як вядома экспертам Кампаніі «Праваабаронцы за свабодныя выбары», гэтая норма ўчастковымі камісіямі не выконвалася. Гэтак, былі прыклады, калі сябры выбарчай камісіі хадзілі ў вёсках са скрыняй для галасавання і прасілі прагаласаваць тых, хто нават не заяўляў просьбу пра галасаванне на месцы свайго знаходжання. У Гомелі сябры ўчастковых камісій хадзілі ў дварах жылых дамоў і ўгаворвалі прагаласаваць мінакоў. У Віцебску па пад'ездах дамоў хадзілі людзі, якія прадстаўляліся сябрамі ўчастковай камісіі і прапаноўвалі прагаласаваць на месцы — ля дзвярэй кватэры. У Светлагорску сябры камісіі абыходзілі ўсе кватэры пад'езда жылога дома, прапануючы жадаючым прагаласаваць. У вёсках Смаргоньскага раёна камісія абыходзіла ўсе хаты, незалежна ад наяўнасці ці адсутнасці адпаведнай заявы аб галасаванні дома.

Падлік галасоў і вызначэнне вынікаў выбараў

Паводле ВК падлік галасоў на ўчастках пачынаецца пасля завяршэння галасавання а 20-й гадзіне.

Працэдуры падліку галасоў застаюцца адным з найболей крытыкаваных міжнароднымі і нацыянальнымі назіральнікамі этапаў выбарчай кампаніі. Асноўнай праблемай падліку галасоў з'яўляецца адсутнасць вызначанага пакрокавага апісання спосабу і працэдуры падліку ў арт. 55 ВК, якая б забяспечвала яго празрыстасць. У дадзеным артыкуле замацавана толькі правіла паасобнага падліку галасоў па відах галасавання (датэрміновае, па месцы знаходжання выбаршчыка і ў асноўны дзень галасавання), а таксама тое, што падлік галасоў ўдзельнікаў рэферэндуму павінен праводзіцца непасрэдна сябрамі ўчастковай камісіі без перапынку да атрымання вынікаў галасавання. Якім канкрэтна спосабам падлічваюцца выбарчыя бюлетэні і як пры гэтым размяркоўваюцца ролі сябраў УВК, арт. 55 ВК не вызначае. Гэта з'яўляецца асноўнай сістэмнай праблемай дзейснага заканадаўства, якая дазваляе праводзіць нетранспарэнтны падлік галасоў, маніпуляваць і фальсіфікаваць вынікі галасавання.

БДПЧ АБСЕ неаднаразова накіроўваў уладам Беларусі рэкамендацыі па ўдасканаленні прававога рэгулявання дадзенай працэдуры і прывядзенні яе ў адпаведнасць з міжнароднымі стандартамі правядзення свабодных і дэмакратычных выбараў, аднак яны так і засталіся без увагі з боку ўлад.

Традыцыйна выбарчыя камісіі выкарыстоўваюць так званы адначасовы і калектыўны падлік галасоў, калі бюлетэні лічаць усе сябры камісіі адначасова, без дэманстрацыі аркушаў. Дададзены спосаб падліку галасоў таксама не вызначаны арт. 55 ВК, з'яўляецца непразрыстым для назіральнікаў і іншых сябраў УК і дазваляе фальсіфікаваць вынікі падліку галасоў.

Экспертам Кампаніі «Праваабаронцы за свабодныя выбары» стала вядома, што ранейшая практыка непразрыстага падліку галасоў захавалася паўсюдна падчас правядзення рэферэндуму. Таксама ёсць звесткі, што на шэрагу ўчастках не адбываўся нават паасобны падлік са скрынь для розных відаў галасавання, што з'яўляецца непасрэдным парушэннем патрабаванняў ВК.

У адсутнасць незалежнага назірання і прадстаўніцтва ўсіх палітычных сіл у выбарчых камісіях можна сцвярджаць, што вызначэнне вынікаў галасавання адбылося цалкам непразрыста. Гэта

з'яўляецца парушэннем аднаго з асноватворных прынцыпаў правядзення выбараў — галаснасці іх правядзення. Акрамя таго, экспертам кампаніі вядома, што на шматлікіх участках не была вывешана копія выніковага пратаколу ўчастковай камісіі.

Рэкамендацыі

Заканадаўчая база

Неабходна перагледзець выбарчае заканадаўства з улікам папярэдніх рэкамендацый БДПЧ АБСЕ і Венецыянскай камісіі, у тым ліку адносна складу і парадку фармавання выбарчых камісій, правоў кандыдатаў, правоў назіральнікаў і належнай арганізацыі галасавання, падліку галасоў і вызначэння вынікаў галасавання. Заканадаўства варта тлумачыць і ўжываць такім чынам, каб забяспечыць роўныя ўмовы для кандыдатаў, сапраўдную канкурэнцыю, свабоднае волевыяўленне выбаршчыкаў і сумленнасць выбарчага працэсу.

Неабходна рэфармаваць заканадаўства, якое рэгулюе свабоду асацыяцыі, сходаў і выказвання меркавання, для прывядзення яго ў адпаведнасць з міжнароднымі стандартамі правоў чалавека. Любыя абмежаванні асноўных правоў і свабод павінны насіць выключны характар, уводзіцца толькі ў выпадку неабходнасці ў дэмакратычным грамадстве і быць супамернымі законным мэтам, прадугледжаным законам.

Спісы выбаршчыкаў

Станоўча ацэньваючы прынятыя змены ў Канстытуцыю, якія знялі абмежаванні на галасаванне для асобаў, узятых пад варту, у той жа час адзначаем, што ў Канстытуцыі захоўваецца неабгрунтаваная забарона права абіраць для ўсіх грамадзян, што змяшчаюцца паводле прысуду суда ў месцах зняволення. Варта перагледзець дадзенае канстытуцыйнае палажэнне, захаваўшы абмежаванні права абіраць толькі для асобаў, асуджаных за цяжкія злачынствы супраць дзяржавы, супраць міру і бяспекі чалавецтва. У той жа час асуджэнне за злачынствы супраць дзяржавы не павінна рабіцца інструментам абмежавання выбарчых правоў.

Рэкамендуем стварыць Дзяржаўны рэестр выбаршчыкаў для забеспячэння ўсеахопавага ўліку грамадзян, якія маюць права ўдзельнічаць у выбарах. Фармаванне рэестру і яго функцыянаванне павінны падлягаць грамадскаму кантролю, у тым ліку з боку суб'ектаў выбарчага працэсу. Стварэнне Дзяржаўнага рэестру запатрабуе змен у Выбарчы кодэкс, а таксама прыняцця адпаведнага заканадаўчага акту.

Фармаванне выбарчых камісій

Варта перагледзець парадак прызначэння сябраў ЦВК, вызначаны ўнесенымі на рэферэндуме зменамі ў Канстытуцыю, паводле якога старшыня і сябры Цэнтральнай выбарчай камісіі абіраюцца і вызваляюцца ад пасады Усебеларускім народным сходам. Працэс абрання і вызвалення ад пасады складу ЦВК Усебеларускім народным сходам, зыходзячы з практыкі яго працы ў папярэднія гады, можа быць цалкам непразрыстым. Між тым працэс фармавання ЦВК як важнага элемента для дэмакратычнай выбарчай кампаніі павінен быць зразумелым, адкрытым і інклюзіўным і забяспечваць гарантыі яе незалежнасці і бесстароннасці, што будзе ў рэшце рэшт спрыяць падвышэнню грамадскага даверу да выбарчага працэсу.

Неабходна заканадаўча замацаваць пераважнае права палітычных партый накіроўваць сваіх прадстаўнікоў у склады выбарчых камісій, прадугледзеўшы пры гэтым палажэнне, што ў

выпадку, калі палітычная партыя не скарысталася сваім правам накіраваць прадстаўнікоў у склады выбарчых камісій, вакантныя месцы ў складзе камісій запаўняюцца прадстаўнікамі, вылучанымі грамадзянамі і грамадскімі аб'яднаннямі. Пры гэтым удзел працоўных калектываў у фармаванні выбарчых камісій варта выключыць. Такі парадак утварэння выбарчых камісій дазволіць павялічыць ролю палітычных партый як асноўных удзельнікаў выбарчага працэсу, створыць больш высокі ўзровень даверу да выбарчых камісій, а таксама зробіць працу такіх камісій празрыстай для ўсяго беларускага грамадства. Акрамя таго, гэтая норма створыць давер да зацверджаных такім складам камісій вынікаў галасавання. Замацаванне за грамадзянамі і грамадскімі аб'яднаннямі права высоўваць сваіх прадстаўнікоў у склад камісій у выпадку, калі партыі не змаглі вылучыць дастатковую колькасць сваіх прадстаўнікоў у склады выбарчых камісій, забяспечыць неабходнае камплектаванне выбарчых камісій.

Агітацыя

Неабходна забяспечыць ужыванне аднолькавых падыходаў да вядзення агітацыі як для прыхільнікаў пытання, якое выносіцца на рэферэндум, гэтак і для яго праціўнікаў. Прадстаўнікі дзейнай улады не павінны злоўжываць сваім службовым становішчам і выкарыстоўваць дзяржаўныя рэсурсы, у тым ліку матэрыяльныя і чалавечыя, дзеля прасоўвання ініцыяванага на рэферэндум пытання.

Варта выключыць неабгрунтаваныя забароны і абмежаванні па вядзенні агітацыі ў падтрымку ці супраць пытання, што выносіцца на рэферэндум, распаўсюдзіўшы правілы вядзення агітацыі на перыяд збору подпісаў у падтрымку прапановы аб правядзенні рэферэндуму.

Акрамя таго, варта адмовіцца ад практыкі пераследу грамадзян, якія выказваюць сваё меркаванне наконт пытання, вынесенага на рэферэндум.

Неабходна прадугледзець спрошчаны парадак правядзення масавых мерапрыемстваў, мэтай якіх з'яўляецца ажыццяўленне агітацыі па рэферэндуме, па аналогіі з выбарамі прэзідэнта і дэпутатаў усіх узроўняў. Агульны парадак правядзення масавых мерапрыемстваў, калі арганізатары павінны падаць заяву на правядзенне мерапрыемства не пазней як за 15 дзён да яго меркаванай даты, робіць практычна бессэнсоўным выкарыстанне масавых мерапрыемстваў падчас рэферэндуму, які мае больш сціснутыя тэрміны ў параўнанні з выбарамі.

Павінны быць зняты ўсе штучныя абмежаванні на выкарыстанне як прыхільнікамі пытання, што выносіцца на рэферэндум, гэтак і ягонымі праціўнікамі роўных магчымасцяў для апублікавання і абнародавання пытанняў, вынесеных на рэферэндум, правядзення агітацыі па рэферэндуме.

Варта заканадаўча больш шырока ўрэгуляваць пытанні фінансавання агітацыі падчас рэферэндуму.

Неабходна таксама спыніць любое запалохванне, пагрозы і ціск на СМІ і журналістаў з боку прадстаўнікоў дзяржаўнай улады, у тым ліку падчас рэферэндуму і любой іншай выбарчай кампаніі. Дзяржава павінна прызнаць высокую ролю незалежнай журналістыкі ў дэмакратычным грамадстве і прыняць усе меры для абароны СМІ і журналістаў ад нападак у сувязі з ажыццяўленнем сваёй прафесійнай дзейнасці.

Датэрміновае галасаванне

Варта заканадаўча замацаваць, што грамадзяне, якія ў дзень галасавання не могуць прысутнічаць на выбарчым участку, могуць прагаласаваць датэрмінова пры прад'яўленні ва

ўчастковую выбарчую камісію дакументаў, якія пацвярджаюць факт немагчымасці прагаласаваць у асноўны дзень галасавання. Такімі дакументамі могуць быць камандзіровачныя пасведчанні, праязныя квіткі на транспарт міжнароднага (міжнароднага) злучэння, медыцынскае накіраванне на праходжанне лячэння або рэабілітацыі па-за населеным пунктам, іншыя дакументы, прадугледжаныя законам або пастановамі Цэнтральнай выбарчай камісіі Рэспублікі Беларусь. Гэта верне сапраўдны сэнс датэрміновага галасавання як выключнай формы галасавання.

Неабходна таксама прыняць дадатковыя меры для забеспячэння захаванасці скрыняў і бюлетэняў падчас датэрміновага галасавання.

Падлік галасоў

Варта заканадаўча замацаваць наступныя прынцыпы працэдуры падліку галасоў: падлік галасоў праводзіцца галосна, у прысутнасці назіральнікаў, якія могуць сачыць за правільнасцю падліку волевыяўлення выбаршчыкаў у кожным бюлетэні (г. зн. бачыць змест кожнага бюлетэня); падлік галасоў праводзіцца адным з сябраў камісіі, які агучвае і дэманструе ўсім сябрам камісіі і назіральнікам кожны бюлетэнь; падлік галасоў ажыццяўляецца асобна па кожнай скрыні для галасавання, а вынікі такога асобнага падліку галасоў асобна па кожнай скрыні адлюстроўваюцца ў выніковым пратаколе. Копія выніковага пратаколу, засведчаная старшынёй і сакратаром участковай выбарчай камісіі і змацаваная пячаткай, выдаецца назіральніку паводле яго просьбы. Увядзенне празрыстага падліку галасоў дазволіць вярнуць давер да вынікаў выбарчых кампаній, а таксама, нароўні з рэалізацыяй іншых рэкамендацый, стварыць умовы для прызнання вынікаў рэферэндумаў і выбараў як міжнароднай супольнасцю, гэтак і грамадствам у краіне. Гэта дапаможа вярнуць давер да выбарчых камісій і да выбарчага працэсу наогул.

Неабходна заканадаўча замацаваць права назіральнікаў непасрэдна прысутнічаць і назіраць за працэдурай перадачы выбарчых бюлетэняў і пратаколаў з вынікамі галасавання з участкаў для галасавання ў вышэйстаячыя выбарчыя камісіі.

У мэтах умацавання даверу да вынікаў выбарчых кампаній варта ўвесці ў выбарчае заканадаўства норму, якая абавязвае мясцовыя выканаўчыя органы ўлады размяшчаць на сваіх сайтах (у адмысловых раздзелах) і ў друкаваных выданнях, заснавальнікамі якіх яны з'яўляюцца, інфармацыю пра вынікі галасавання па адпаведнай адміністрацыйна-тэрытарыяльнай адзінцы (выбарчай акрузе, раёне, раёне ў горадзе, вобласці) з разбіўкай па ўчастках для галасавання. Інфармацыя пра вынікі галасавання з разбіўкай па ўчастках для галасавання па ўсёй краіне таксама павінна размяшчацца на сайце Цэнтральнай выбарчай камісіі Рэспублікі Беларусь.

Судовыя спрэчкі

Неабходна заканадаўча замацаваць права судовага абскарджання любых рашэнняў выбарчых камісій усіх узроўняў, якія закранаюць правы ўдзельнікаў выбарчай кампаніі. Увядзенне дадзенай нормы створыць цывілізаваную сістэму разгляду выбарчых спрэчак, павялічыць давер да судовых рашэнняў, умацуе агульную павагу да прававых інстытутаў дзяржавы.

У мэтах рэалізацыі прынцыпу галоснасці выбарчага працэсу варта публікаваць усе судовыя рашэнні па выбарчых спрэчках.

Адначасова з гэтым неабходна правесці судовую рэформу, накіраваную на ўмацаванне незалежнасці суддзяў, дзеля гарантавання прыняцця свабодных ад любога ўплыву судовых пастановаў.

Неабходна таксама дакладна рэгламентаваць вылічэнне працэсуальных тэрмінаў для падачы скарг падчас выбарчай кампаніі, у тым ліку пачатак і канчатак тэрмінаў, умовы іх аднаўлення.

Магчымасці назірання

Варта забяспечыць магчымасць назірання за ўсімі аспектамі выбарчага працэсу і не ствараць штучных перашкод для працы назіральнікаў.

Для забеспячэння рэальнай празрыстасці і галоснасці выбараў неабходна таксама змяніць арт. 13 Выбарчага кодэкса, прадугледзеўшы, што назіральнік, акрэдытаваны выбарчай камісіяй, мае права назіраць за ўсімі этапами і аспектамі выбарчага працэсу на адпаведнай акрузе, тэрыторыі ці ўчастку, усімі дзеяннямі адпаведнай выбарчай камісіі, а таксама знаёміцца з яе рашэннямі, не дапускаючы пры гэтым умяшання ў дзейнасць камісіі, не парушаючы парадак галасавання і іншыя агульнапрынятыя забароны. Неабходна прадугледзець права назіральніка атрымаць засведчаную камісіяй копію пратаколу падліку вынікаў галасавання на выбарчым участку, ажыццяўляць фотаздымку, аўдыя- і відэазапіс працэсу галасавання (не парушаючы пры гэтым таямніцу галасавання) і падліку галасоў на ўчастках для галасавання.